

**„ELLENFORRADALOM TOLLAL...”
(AZ 1956-OS FORRADALMAT ELÍTÉLŐ REGÉNYEK
ÉS DRÁMÁK)**

„A párt az irodalmat, a kulturális fejlődés e hatalmas fegyverét, a szó igazi értelmében a népnevelés egyik kimagasló jelentőségű eszközének tekinti, s szembeáll minden olyan törekvéssel, amely az irodalmat függetleníteni akarja a néptől, a párttól, vagy szembe akarja fordítani vele. A párt olyan irodalomért küzd, amely magáévá teszi a lenini pártosság elvét. A lenini pártosság lényege: a valóság hű ábrázolása és a szocializmus győzelmének elősegítése, a valóság ábrázolása a proletariátus világnézete, a marxizmus-leninizmus szemlélete alapján, egy meghatározott társadalmi osztály, a dolgozó nép harcát vezető munkásosztály érdekeinek nyílt védelme, képviselése.”¹ Így határozta meg 1959 elején az MSZMP egyik ideológiai dokumentuma az 1956-os forradalom utáni irodalom helyét és feladatát. Magát a forradalmat pedig egy 1956. decemberi párthatározat minősítette ellenforradalomnak, és felsorolta kirobbanásának okait. Eszerint a Rákosi–Gerő-klikk szektás politikája, a Nagy–Losonczy-csoport destruktív kritikája és a nemzetközi imperializmus aknamunkája mellett fontos tényező lett a „Horthy-fasizmus”, melynek célja a kapitalista, földesúri rendszer visszaállítása volt, amelyről az 1945-ben elszenvedett veresége óta egy pillanatra sem mondott le.²

1956. november 4. után a Magyar Írók Szövetsége a szellemi ellenállás központja lett, ezért a Kádár-kormánynak minél hamarabb le kellett vele számolnia: 1957 januárjában feloszlatták. A forradalmat leverő hatalom másik fontos feladata a saját irodalmi bázisának megteremtése volt, amely az MSZMP iránt elkötelezett írók, költők segítségével valósult meg. A harmadik célnak a dogmatikus kultúrpolitika revízióját és egy új kulturális modell kialakítását tekintették, de talán ez ment a legnehezebben. Miután adminisztratív intézkedésekkel, letartóztatásokkal sikerült az írók ellenállását megtörni, hozzáláttak a párthű írástu-

---

¹ A felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről, A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága kulturális elméleti munkaközösségének vitaindító tézisei, Társadalmi Szemle, 1959. február, 65–66.

² Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata a forradalom okairól, a kialakult helyzetről és a párt feladatairól, Budapest, 1956. december 5. in Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999, II. Szerk. Romsics Ignác, Bp., 2000, 156.

dók toborzásához. 1957 áprilisában a kormány politikájának támogatására és az írók irányítására, ellenőrzésére megalakult az Irodalmi Tanács. „A pártvezetés látványosan elhatárolta magát Rákosiéktól, átvette azonban a Rákosi-rendszer ideológiáját, intézményeit s részben módszereit és vezető embereit is. A szellemi hadjáratba mindenkit besoroztak. Volt, akik a tűzvonalba kérték magukat, s alig várták, hogy elégtételt vegyenek az őket ért vélt és valós sérelmeken. A magukat a centralizáció miatt sértve érző „balosok” különösen elemükben voltak: a hivatalos „fegyverek” mellett saját készítésű támadó eszközeiket is bevetették a régen várt harcba. Buzgalmuk jól jött a „piszkos munkától” ódzkodóknak.”³ A bázisteremtés folyamatába tartozott bele olyan folyóiratok indítása, amelyek közvetlenül vagy közvetve a kormány irodalompolitikáját tükrözik. Az 1957 márciusában indult *Élet és Irodalom* harcias, a forradalmat támadó hangnemével és korlátolt szemléletével a régi pártos írókra, költőkre épített. Az 1957 szeptemberében megjelent *Kortárs* ehhez képest szélesebb közönséget és alkotógárdát célt meg, és megpróbált mérsékeltebb hangot megütni. A forradalmat rágalmozó művek értékelésében csak a legfinomabb szem veheti észre az alapelvekben azonos, de a részletekben némiképp különböző szempontokat.

Az irodalmat befolyásoló tényezők voltak azok a pártdokumentumok, az MSZMP kulturális-elméleti munkaközösségének állásfoglalásai, amelyek egy új mintát próbáltak megalapozni. A népi írókról, művelődéspolitikáról, az 1945 utáni irodalomról, a „burzsoá nacionalizmusról”, a filozófiáról és az irodalomkritikáról kiadott értékelések csak látszólag voltak vitaanyagok, mert valójában a párt szilárd véleményét fogalmazták meg. Számunkra a legfontosabb a legelső, amely egyértelművé tette a kultúra jövőjét: „A munkásosztály forradalmi pártja [...] megszabja a kulturális fejlődés fő vonalát, állást foglal e fejlődés legfőbb elvi-ideológiai kérdéseiben, megszervezi a dolgozó tömegek aktív részvételét a kulturális forradalomban, irányítja és ellenőrzi a megfelelő állami szervek munkáját.”⁴

A következő dolgozat azt vizsgálja meg, hogy a forradalom leverését követő években kik és hogyan próbálták meg eltorzítani az események helyes megítélését, vagyis hogyan valósították meg tollal az ellenforradalmat. Ehhez az elemzéshez azoknak az éveknek az irodalmi termését kellett megvizsgálni, amelyekben a forradalmat támogató Magyar Írók Szövetsége passzív ellenállásba vonult, és csak a Kádár-kormány politikáját támogató irodalmi művek uralták az irodalmi életet. A kutatás időhatárai tehát az Írószövetség 1957. januári betiltásától 1959. szeptemberi pártutasításra történt újjáalakításáig terjednek. A forradalom eddigi legteljesebb bibliográfiája az 1957 és 1959 közötti időszakból 5 drámát és 23 regényt sorol fel, amelyek Magyarországon jelentek meg, és témájukat rész-

³ Ständeisky Éva: Az írók és a hatalom 1956–1963, Bp., 1996, 371.

⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei, Társadalmi Szemle, 1958. július–augusztus, 150.

ben vagy egészen a forradalomból merítették.⁵ Eléggé önkényes módon csak azokat vizsgáltuk meg részletesebben, amelyekről viszonylag sok – minimum 10 – recenzió jelent meg, mert ez azt jelenti, hogy a sajtóban is nagyobb figyelmet kaptak a többinél.⁶ A recenziók elemzésekor pedig elsősorban az érdekelt benünket, hogy volt-e valamilyen különbség az ÉS, valamint a Kortárs véleménye között, ezért más – kisebb példányszámú vagy nehezen hozzáférhető – újságokat, folyóiratokat nem vontunk be a vizsgálódásba. A lírát – egyelőre – azért rekesztettük ki ebből a körből, mert úgy véljük, hogy az epika és a dráma szorosabb kapcsolata a korabeli politikai és társadalmi helyzettel sokkal jobban megfelel egy történelmi célú elemzés tárgyának. A legfontosabb megválaszolandó kérdés azonban az volt, hogyan tükröződnek az MSZMP KB 1956. december 2-i ülésének nézetei a forradalom leverése után közvetlenül megjelent tendenciózus irodalmi művekben.

Regények

A forradalom kihívására elsőként az epika reagált. Dicséretes is lehetne ez a frissesség, ha nem ment volna a mennyiség a minőség rovására. Később már kifinomultabb művek születtek, de az első évek termése igen gyengére sikeredett. A forradalomellenes regények végül is bebizonyították, hogy nincs tabutéma, ha ahhoz megfelelő ideológiai felkészültséggel fordulnak az írók. *„Ez a próbatétel a művészi alkotás gyakorlatában állította helyre a pártosság és objektivitás dogmatizmustól és revizionizmustól megbomlott egységét”*⁷ – írta 1966-ban az akadémiai irodalomtörténet. A pártossággal egyetérthetünk, objektivitásról azonban szó sem volt. A regényíróknak nagyon bonyolult problémával kellett volna szembenézniük, mert a kétfrontos harc jegyében az 1953 előtti törvénysértések okait is fel kellett volna tárni, és az első reformkorszak eseményeit is figyelembe kellett volna venniük. A forradalomról szóló regények tipikus falusi és városi helyzeteket, személyeket próbáltak megragadni a szocialista realizmus jegyében, és a párthatározattal összhangban mutatták be az események egyoldalú interpretációját. Azt még a kritikusok is elismerték azonban, hogy túl direkt módon, okok feltárása nélkül és extenzíven történt meg a megtapasztalt emberi magatartásformák bemutatása. Később még az irodalomtörténet is elismerte: *„... közös problémája ezeknek a regényeknek, hogy a szereplők karaktereit csak utalásszerűen kapcsolják az előzményekhez, ezért aztán a történeti motiválás helyébe nemegyszer az utólagos tapasztalatok formális visszavetítése lép s meg-*

⁵ 1956 kézikönyve, II. Bibliográfia. Főszerk.: Hegedűs B. András, Bp., 1996

⁶ A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 6. kötet, 1905–1945, Személyi rész, szerk. Vargha Kálmán és V. Windisch Éva, Bp, 1982, és 8. kötet, 1945–1970, Személyi rész, szerk. Kókay György és V. Windisch Éva, Bp, 1991.

⁷ A magyar irodalom története 1919-től napjainkig. Szerkesztette: Szabolcsi Miklós, Bp., 1966, 1047.

lehetősen háttérbe szorul a magánélet elemeinek a közélettel való összekapcsolása.”⁸ Ha fontosnak tartjuk az időrendet, az „ellenforradalommal” foglalkozó irodalmi művek sorát a regényekkel kell kezdeni, hiszen ebben a témában az első jelentős mű már 1958 elején megjelent. Molnár Géza⁹ *Hullámverés* című regényének végére az 1958. január dátumot írta, és a nagy érdeklődésre való tekintettel 1960-ban már másodszor is kiadták könyvét. A regény egy Kéri Endre nevű paraszti származású újságíró és lektor sodródásáról, erkölcsi és politikai összeomlásáról szól. Az 1955 nyaratól 1956 novemberéig terjedő cselekményen érezhető a Magvető Könyvkiadónál és az Írószövetségben zajló viták hangulata, a többi részek viszont nem tűnnek hitelesnek, mert nem valós élményeken alapulnak. A revizionista Kéri és elvhű felesége házassága felbomlik, a férfi beleszeret egy kitartott nőbe, de a fiatalember hasonló gondolkodású munkatársainak magánélete is eléggé zavarosan alakul. A mű egyik kritikus szerint Molnár Géza az emberi kapcsolatok változásában fejezte ki a kor ellentmondását, mert a morális és a világnézeti problémák megoldatlansága vezet el a főhős teljes nihilizmusához „*Illúziókból vetkőzött és újakat épített. Most ezek foszlanak szét. Minden terve, de minden, amit kovácsolt, ronggyá szakadt. Verekedett s elmaradt mellőle a család, az a közösség, amelyhez ifjúságától tartozott.*”¹⁰ – összegzi a szerző a mű vége felé hőse tragédiájának okait. A regény a későbbi vélemények szerint is az új, népi értelmiség lelkiismereti konfliktusáról, útvesztéséről szól, és ilyen formában fontos kordokumentum, mert ezeknek a szakembereknek a sztálinizmusból való kiábrándulását, lázas kapkodását fejezi ki, bár hamisan, mert helytelen orientációjukért a kispolgári környezetet és nem a diktatúra viszonyait tette felelőssé. A fenti kritikus szerint az erkölcsi züllés bemutatása a mű egyik legnagyobb érdeme: „*A regény szerelmi drámáiban ugyanez az illuzórikus szemlélet üt vissza, mint az egyéb, átfogóbb, társadalmi kérdések körüli vívódásokban. Ugyanaz a védtelenség, felkészületlenség a megpróbáltatásokkal szemben, az életismeret hiánya.*”¹¹ Egy másik vélemény szerint azonban az erkölcsi hanyatlás bemutatása nem hitelesíti a politikai nézetek prostituálódásának folyamatát, mert a magánélet a szerelmi viszonyokkal, a szexuális kapcsolatokkal lesz egyenlő, ez pedig gyengíti az ábrázolóerőt. Az igazi baj azonban a jel-

⁸ Uo. 1048.

⁹ Molnár Géza (1923–) a II. világháború előtt munkásként és tisztviselőként dolgozott, a háború után pedig újságírói pályára lépett. 1949-ben már az MDP pártközpont sajtóelosztályán dolgozott, elvégezte a pártfőiskolát és 1953-ban a Magvető szerkesztője, 1957-től főszerkesztője lett. Dolgozott ezután a Népszavánál és az Élet és Irodalomnál, majd a külügyminisztérium és a párizsi Magyar Intézet munkatársa volt. Nyugdíjba vonulása előtt a Magyar Hírlap főmunkatársa-ként és az Írószövetség külügyi titkáráként is tevékenykedett. 1957-ben Berkesi Andrással együtt szerkesztették a Dicsőséges október című antológiát. Új magyar irodalmi lexikon, Bp., 1994, 2. k. 1401.

¹⁰ Molnár Géza: *Hullámverés*, Bp., 1960, 531.

¹¹ Héra Zoltán: Molnár Géza: *Hullámverés*, Kortárs, 1958. július, 144.

lemábrázolással van, hiszen a regény szereplői nem eleven alakok. Maga a főhős is fegyveres ellenforradalmár lesz, és az igazi kommunistákra lő, de ez nem következik logikusan regénybeli személyiségéből. A többi alak is elvont személyiség, egy-egy világnézeti tétel illusztrálója. Még az erkölcsi és világnézeti főlényben lévő elvtársak is „... a régi sematizmus eszközeivel vannak összeeszkábálva: rendszerint igazuk van, és a magánéletükben feddhetetlenek... De ábrázolásuk egysíkúsága, szegényessége megghiúsítja hitelességüket művészi értelemben.”¹² Nagyon célzatos a hosszú ideológiai viták unalmas részletezése, ami propagandisztikus jelleget kölcsönöz a műnek, és anakronizmus az ún. lenini kétfrontos harc alkalmazása is 1956 előtt, ami inkább a forradalom után jellemezte a pártvezetést. Molnár Géza tehát nagy fába vágta a fejszét és bele is törte, mert korabeli marxista kritikusai is egyetértettek abban, hogy bátorsága és vállalkozó kedve dicséretes volt, de művészileg nem tudott uralkodni a nagyon friss anyag fölött.

Nem érte el ugyan még a Molnár-regény színvonalát sem, de sokkal szélesebb hatása volt Berkesi András¹³ *Októberi vihar*-ának, amely még 1981-ben is megjelent kifejezve a benne szereplő mondanivaló 25 évvel későbbi aktualitását. Bár az író rendkívüli népszerűséget inkább későbbi kémregényeivel és valamilyen társadalmi témájú regényeivel szerzett, hírnevét mégis első, az ellenforradalmat krónika formában megörökítő művével alapozta meg. Berkesi paternalista viszonyban van az olvasóval szemben, mert pontosan tudja, mi a jó, marxista világnézete pedig radikálisan manicheista és szubjektív. „A 20. századi magyar történelem az író átírásában számos vonatkozásban más mint a valóságos: különösen az egykori uralkodó osztályok viselkedését, gondolkodásmódját ismeri kevésbé, ezeket a figurákat démonikusra torzított vonásaikkal ábrázolja.”¹⁴

Az Októberi vihar pontosan szenvedélyességével ragadta magával olvasóit, pedig bírálói eléggé szigorúan – már amennyire egy politikailag a hatalom felé elkötelezett íróval szemben lehet – a szerző fejére olvasták hibáit. Ez a kritika fakadhatott a kádári irodalompolitika kezdeti bizonytalanságából is, de az író nyilvánvalóan és idegesítően érezhető amatőrségéből. A regény főhőse egy Török László nevű paraszti származású sorkatona, aki megtévesztve és kommunista meggyőződésű menyasszonya figyelmeztetése ellenére az ellenforradalmárok

¹² Horváth Zsigmond: Regény az értelmiség útjáról, *Élet és Irodalom*, 1958. július 11. 8.

¹³ Berkesi András (1919–1997) is munkásként, tisztviselőként dolgozott a háború előtt, a háború alatt tartalékos tiszti iskolát végzett, majd 1945-től a HM hírhedt Katonapolitikai Osztályán dolgozott. Szolgált Szegeden, Szombathelyen és Budapesten, majd 1950-től az ÁVH-hoz került, ahol katonai elhárító tiszt volt. Később bebörtönözték, és 1954-ben a Finommechanikai Vállalat tisztviselője, párttitkára lett. 1956 után a filmgyártáshoz helyezték, később évekig a Magvető felelős szerkesztője volt, de az Elzett Művektől ment nyugdíjba. Nagysikerű regényét a Vihar után és a Kardos G. Györggyel közösen írt *Kopjások* című művekké trilógiává bővítette. Új magyar életrajzi lexikon, Bp., 2001, I. 676–677.

¹⁴ A magyar irodalom története 1945–1975, III/2. Szerk.: Béládi Miklós, Rónay György, Bp., 1990, 1151.

mellé áll, ezért pedig idős, falun élő apjának az ellenforradalmárok általi meggyilkolásával kell fizetnie. A mű valószerű részletei egy pesti gyár munkásainak vitáján és a Belügyminisztérium ostromán alapulnak, amelyeket a szerző saját élményeiből merített. Berkesi regényének ugyanazok a hibái, mint Molnárénak: a jellemábrázolás felszínes és elnagyolt, a párbeszéddek laposak és brosúraízűek. Ilyen pl. Fekete ÁVH-s őrnagy helyzetelemzése: „*Ha mi egyenként, mi kommunisták, a legegyszerűbb embertől az első titkárig nem követjük el sajátos kis hibáinkat, az ellenséges ügynökök, az imperialista kémfejedelmek soha az életben nem csinálhattak volna itt ellenforradalmat, és ez áll fordítva is.*”¹⁵ A műben kifejezetten felháborító csúsztatások és rágalmak hangzanak el a forradalommal és a forradalmárokkal szemben, akiket hatásvadász módon fasiszta tömeggyilkosokhoz hasonlít. A főszereplő menyasszonya pl. dühöt és undort érez a Kőztársaság téren: „*Egy csapat kifestett, züllött ringyó keringett az áldozatok körül. Viháncoltak, köpködtek. Trágár megjegyzések röpködtek a levegőben. Borzalom fogta el. Ezek is nők?*”¹⁶ Az MSZMP ideológiai folyóiratának recenzense nagyon meg volt elégedve a regénnyel, és elsősorban pont a sematizmus vádjával szemben védte meg. „*A mű legfőbb értéke, hogy politikai-szemléleti pozitívumai számára az író képességei egészében adekvát megjelenési formát biztosítanak.*”¹⁷ Ez az értékelés néhány mondatban csak a vázlatosságot és a véletlen hihetetlen szerepét vetette csak a szerző szemére, és többször is hangsúlyozta, hogy megírása bátor és szükséges politikai cselekedet volt. Valamivel komolyabbak a művészi alkotás szempontját számonkérő bemutatások. Volt, aki csak a pozitív szereplők jellemábrázolásában fedezett fel valamiféle emberismeretet, mégis „megfizette a császárnak az adógarast.” „*Az Októberi vihar annak az igazságnak a bizonyítéka, hogy az élet sodrában szerzett élménygazdagság, a megalapozott szocialista világszemlélet és az őszinte emberség lehet csak igazán hasznos, értékes művek ihletője.*”¹⁸ A személyes élmények fontosságát elismerve ebben a műben mégis az ideológián és a hasznosságon van a hangsúly, és ezt más is elismeri. „*Berkesi művének elsősorban érzelmi s politikai hitele van – a valóság kendőzetlen ábrázolása, az igazmondás szenvedélye – művészi hitele kevesebb.*”¹⁹

Az epikai művek sorából idetartozik még Urbán Ernő²⁰ *Forgószél* című köteté, amely azonban nem egyetlen regényt tartalmaz, hanem több hosszabb-

¹⁵ Berkesi András: Októberi vihar, Bp., 1958, 418–419.

¹⁶ Uo. 212.

¹⁷ F. S.: Berkesi András: Októberi vihar, Társadalmi Szemle, 1958. május, 94.

¹⁸ Szécsi Lajos: Októberi vihar, Élet és Irodalom, 1958. április 4. 9.

¹⁹ Gáll István: Berkesi András: Októberi vihar, Kortárs, 1958. május, 789.

²⁰ Urbán Ernő (1918–1974) dunántúli szegényparaszti családban született, és a kőszegi gimnázium elvégzése után még pannonhalmi novicius is volt. A pesti egyetem elvégzése után költőnek indult, katonaszökevény volt, és Sárovarott a kommunista párt járási titkára lett. Ezután Budapestre költözött, ahol az MDP KV propagandaosztályán dolgozott, de a Szabad Népnek, Csillagnak

rövidebb kisprózát. Urbán könyve legalább két szempontból kiemelkedik a megelőző művek közül: egyrészt nem városi környezetben, értelmiségiek vagy munkások között, hanem vidéken, falun játszódnak történetei, másrészt nyíltan vállalja pártosságát, elfogultságát és a valóság átalakításának igényét. Urbán 1956 decemberében barangolta be Győr-Sopron megyét, és gyűjtötte az anyagot: „... a rögzítés, majd a valóság párnáján való álmodozás mellett a cselekvés, a sebek begyógyítása is célom volt, ahogy célom és írói programom – vállalva a hamisság vádját és veszélyét – ezután is az eseményekbe való állandó beavatkozás lesz.”²¹ A *Kutyaszorító* című kisregény a könyv egyik meghatározó darabja, amely az egykori főjegyző és fiának visszatérését mutatja be. A volt urasághoz deklasszált alakok csatlakoznak, hajtóvadászatot indítanak a téeszelnők és a párttitkár ellen, de csúfos vereséget szenvednek. „Még a magunkfajta is meg van fertőzve – mondja a volt csendőr –, proli-tempói vannak, csak az asszonyokat kell megnézni vagy a fiatalságot. A legfőbb ideje, hogy megint rend legyen.”²² A másik ötvenhatos témájú kisregény-filmnovella még ennél is laposabb, akárcsak a novellák nagy része, melyek közül legfeljebb a kamasz gyermekei megvadulásán szörnyülködő munkásanya érzéseit kifejező *Fájdalom*-ban van némi hamis szenvedély, amikor az asszony így jajgat: „Miért, miért, miért van mindez? A grimbusz, az ellenforradalom, a rettenetes vérengzések miatt? Akkor átkozott, ezerszer megátkozott legyen, a sírjában se találjon nyugalmat, aki ezt a bajt keverte. Aki a fiúkból gyilkost, a lányokból szajhát csinált! Segítség, segítség, emberek!”²³ Urbán Ernő öntudatosan ragaszkodott a Balzactól vett mottóhoz is, amely szerint a jelen történelmét a személyeskedés vádja nélkül csak úgy lehet bemutatni, ha a valós kereteket kitalált cselekménnyel tölti, meg és a tényeket átszínezi, de lehet, hogy pont ezért van kudarcra ítélve az ilyen próbálkozások túlnyomó többsége. „Könnyed, népies, anekdotázó, humorizáló hangütése, stílusa olvasmányossá, érdekessé, színessé teszik műveit, de talán éppen ez válik nála a mélyebb, bonyolultabb összefüggések feltárásának akadályává.”²⁴ Más is elismeri igyekezetét, törekvését a közéletiségre, de kimondatlanul is ebben látja korlátait is. „Elbeszélésekbe s novellákba aprózva látjuk e kötetben azt a márványtömböt, amelyet fáradtságosan előbányászott, s amelyből talán éppen monumentális szobor is kitellett volna.”²⁵ A legjellemzőbb epikai művek különböző társadalmi környezetben játszódnak, de hasonlóak hibáik, és a szerzők szándékában is azonosak.

és a Népszabadságnak is munkatársa lett. Paraszti tárgyú regényével tűnt fel, de *Uborkafa* című társadalmi satírája sikerebb lett. *ÜMIL*, 3. 2170.

²¹ Urbán Ernő: *Forgósztél*, Bp., 1958, fűlszöveg.

²² Uo. 47.

²³ Uo. 260.

²⁴ Kispéter András: Urbán Ernő: *Forgósztél*, Kortárs, 1959. január, 143.

²⁵ Fülöp János: *Forgósztél*, *Élet és Irodalom*, 1958. október 24. 9.

Drámák

A drámai műnem éppen közvetlen vagy közvetett hatása miatt mindig is alkalmas volt különböző politikai eszmék kifejezésére. Az előszó, a zene, a tánc ereje közösségi élményt nyújt és – bár a drámák mindig is képviseltek eszméket – a direkt politizáló színház a XX. század sajátossága volt. Magyarországon az irodalom terén a dráma került a legkiszolgáltatottabb helyzetbe a II. világháború után, mert a színházak cenzorai nem tűrtek meg semmiféle eltérést a hivatalos irányelvektől, ezért a magyar színpadokon látványosan eluralkodott a sematizmus. Ilyen szempontból a forradalommal foglalkozó művek még ebben a béklyóban mozogtak, mert a szovjet minta szolgái másolása vagy annak reflexe még évekig tovább élt, és csak a hatvanas évek közepétől volt tapasztalható némi változás. 1956 után a megtorlás és a hallgatás hónapjai következtek a színházakban is, és a játszott darabokat két csoportra oszthatjuk. A vígjátékok célja a figyelemelterelés volt, az agitatív, politizáló alkotások pedig az uralkodó hatalom érdekeinek megfelelően akarták magyarázni a közelmúlt eseményeit és bemutatni a követendő magatartásformákat.²⁶

1959 nyarán nagy örömmel összegezte az elmúlt évad termését az Élet és Irodalom főszerkesztője, és kifejtette, hogy szerinte melyek az okai a mai magyar dráma látványos fellendülésének. Szerinte a jelenkori iránti érdeklődés, a változatos témák, a különböző műfajok és a művészi színvonal emelkedése járultak hozzá a nagy társadalmi sikerhez. *„Drámaíróink mindinkább kerülik a leegyszerűsítésnek azokat az eszközeit, amelyek régebben a sematizmus zsákut-cájába vezették őket, tisztázottabb eszmei, világnézeti alapról látják és vizsgálják az életet, elsősorban a szocializmust építő valóságunkat, a hibákat nem leplezik, de nem is önmagukért keresik, hanem a megújuló és előrehaladó társadalom szemszögéből ítélik meg.”*²⁷ Az eddigi epikai művek ennek éppen az ellenkezőjét bizonyították.

Az MSZMP elméleti és politikai folyóirata is részletesen foglalkozott az 1959 nyaráig bemutatott színpadi művekkel. A kritikus szerint már 1957-ben elkezdődött a színházakban a rend megszilárdítása, és ennek méltó folytatása volt a következő évad is. *„Ennek a haladásnak lényeges erőforrása volt az egész ország politikai, gazdasági erősödése, a marxista-leninista ideológia befolyásoló szerepének növekedése, a párt művelődéspolitikai irányelveinek kezdődő hatása.”*²⁸ Az „ellenforradalommal” foglalkozó drámákat politikailag és pszichikailag is helyesnek tartotta, mert egy sajátos csoportterápia segédeszközeivé váltak, amely során a nézők az ellentétes oldalon álló szereplők szájából saját legben-

²⁶ A magyar irodalom története 1945–1975, III/2. 1333–1350.

²⁷ A magyar dráma megújódása, Élet és Irodalom, 1959. június 26. 1.

²⁸ Dr. Székely György: Az 1958–59-es színházi évad néhány kérdéséről, Társadalmi Szemle, 1959/7, 115.

sőbb és eddig ki nem mondott gondolataikkal szembesülhettek. Az őszinte beszédnek, a megnyugtató megoldásnak és a katarzisnak azonban a szakértő véleményével ellentétben nem a manipulált, az MSZMP által sugallt ítéletre kellett volna épülnie. Bár olvashatunk bíráló megjegyzéseket is – pl. a munkások és parasztok 1959-re háttérbe szorultak a színpadokon, nincs meg az összjáték a kiváló színészek között sem – a konklúzió mégis marxista optimizmust sugall: *„Egyre erősebb lett a tendencia, hogy a párt művészetpolitikája érvényre jusson s hogy a társadalmi tudat szocialista irányban való átalakítása a színház sajátos eszközeivel folyamatos legyen.”*²⁹

Az 1956-tal foglalkozó drámák sorát Fejér István³⁰ *Bekötött szemmel* című színdarabjával kell kezdeni, amelyet 1958. február 28-án mutattak be a József Attila Színházban. Ez volt az első dráma, amely érdemben foglalkozott a forradalommal, és ebből adódnak a hiányosságai is, mert a szerző ki akarta használni a konjunktúrát. Hóse, Varga Pista munkásszármazású orvostanhallgató, akinek ellenforradalmár barátai átvitt értelemben is bekötik a szemét. Ez a kötés csak akkor hull le, amikor közvetett módon apja halálának okozója lesz. Lump kispolgári társaságba keveredik, akik saját önző céljaikra használják fel naivitását, kommunista meggyőződésű apját pedig az utcán meggyilkolják. Fejér részletes instrukciókkal látta el a dráma könyvváltozatában a rendezőket, ami nagyon didaktikussá és ellenszenvessé tette munkáját, de legalább nyíltan megvallotta ars poeticáját: *„... az ellenforradalom rombolása is nagyobb volt a lelkekben, mint az utcákon, gyárakban és bányákban. Ennek a kárnak a helyreállításához szerettem volna hozzájárulni.”*³¹ A recenziók dicsérték a szerző bátorságát, drámájának katartikus hatását, társadalmi fontosságát. *„Valamennyiünket izgató gondolatok ezek, s a dráma azzal, hogy már a előadása közben belső monológra kényszeríti a nézőt mintegy helyeslést és vitát váltva ki belőle – segít a gondolatok tisztázásában, segít megoldani a kendőt sok még mindig félig-meddig bekötött szem előtt.”*³² A szigorúbb színikritika mérsékelt végeredménnyről írt, és nem titkolta el a konfliktus erőtlenségét, a szereplők felszínességét és a cselekmény szaggatottságát, mert a harmadik felvonás már nem illeszkedett szervesen az előzőekhez. Az egy tömbből faragottságot hiányolja a szakértő Fejérnél is, mint Urbánnál. *„Az aprózást, araszolást viszont fel kellene, hogy váltsa már legalább a nagyot lépés igénye – beleértve az orrabukás kockázatának merészségét is.*

²⁹ Uo. 125.

³⁰ Fejér István (1911–1976) Kassán született, és a prágai egyetemen tanult, megismerkedett a színházi munkával, a Sarló Mozgalom tagja és újságíró lett, 1940-ben Magyarországra költözött, és kapcsolatba került a kommunista mozgalommal. A háború után a Munkás Kultúrszövetségnél dolgozott, 1957-től szerkesztette a Film Színház Muzsikát, 1958–67 között a Vidám Színpad igazgatója volt. Irány Caracas! című 1957-es bohózatával már a disszidálási divatot gúnyolta ki, és később is írt vígjátékokat. *ÚMÉL*, II., 567.

³¹ Fejér István: *Bekötött szemmel*, Bp., 1958, 84.

³² Bogáti Péter: Hozzászólás 5 pontban a *Bekötött szemmel* bemutatójához, *ÉS*, 1958. március 14. 7.

*Amíg ez be nem következik az 'érdekes kísérlet' és társai nem több pusztá kritikus udvariaskodásnál.*³³

Az időben következő dráma is eléggé könnyűnek találtatott, bár az írójától fajsúlyosabb műveket olvashatott korábban a közönség. Dobozy Imre³⁴ *Szélvihar* című művéről van szó, amely először a Jókai Színházban ment 1958. április 4-én. Csendes Imre, az erőszakkal létrehozott téesz elnöke szembekerül paraszttársaival, a visszatérő földesúrral és saját, forradalmárrá lett katonatiszt fiával. „*De aznap, amikor föltették a vörös csillagot a község házára, aznap ez a magyar föld lett nekem mindenem – mondja Csendes. – És tudtam, hogy amíg ez a vörös csillag fent ragyog, vissza nem veheti ezt a földet az atyáuristen sem!*”³⁵ Ezúttal Csendesné lesz az áldozati bárány, aki testével védi fiát ellenforradalmár társaival szemben, és lehetőséget ad apa és fia kiengesztelődésére. Volt olyan recenzió, aki nagyon elégedett volt a darabbal, csak azt hiányolta, hogy kimaradt belőle az 1953–56 közötti évek meghatározó eseményláncolatának érzékeltetése.³⁶ Más értékelés a mű hatásának okait vizsgálta, mert tisztában volt azzal, hogy a kritikusok elmarasztaló ítéletével szemben a darabnak nagy közönségsikere van, és ezt az ellentmondást fel kellett valahogy oldani. „*S a mi igazságunk a drámában is csak úgy győzedelmeskedhet, s ami ezzel egy: csak úgy ragadhatja magával a nézőt, ha erős érvekkel szemben hoz fel még erőbbeket, ha nem kizárja az ellenfél igazságát, hanem bebizonyítja a mi igazságunk, a kor és társadalom szerinti új igazság kétségtelen érvényességét.*”³⁷ Volt persze olyan ítézés is, aki könyörtelenül kimondta: „*... az író erőteljes szubjektivitása a darab hőseinek beszédére is rányomja a bélyegét. Elfogadjuk, és szívesen vesszük ezt a modort, mert az övé, de ha olykor a tsz csikósa is ezt a nyelvet beszéli, zavarólag hat.*”³⁸

Mesterházi Lajos³⁹ drámája, a *Pesti emberek* az a mű az ellenforradalmi alkotások sorában, amely elfogult szemlélete és sablonos jellemei ellenére művésziileg érdekes megoldásokat tartalmaz. A bemutató 1958. október 24-én volt a

³³ Telegdi Polgár István: Négy magyar bemutatóról, Kortárs, 1958. április, 635.

³⁴ Dobozy Imre (1917–1982) falun született, középiskolába járt, és pesti tisztviselőként helyezkedett el. Szovjet fogságban lépett be a KMP-be, 1945 után járási párttitkár volt, de írt a Szabad Földbe, a Szabad Népbe és a Népszabadságba. 1959–61 között az Írószövetség főtitkára volt, 1961–63 között az ÉS-t szerkesztette. Korábban a népi mozgalomban is részt vett, de sematikus műveivel lett elsősorban közismert. ÚMÉL, II. 189.

³⁵ Dobozy Imre: Szélvihar; in Mai magyar drámák, Bp., 1965, 52–53.

³⁶ Imre Katalin: Szélvihar, ÉS, 1958. április 11. 10.

³⁷ Bogáti Péter: Gyakorlati dramaturgia, ÉS, 1958. május 16. 5.

³⁸ Komlós János: Dobozy Imre: Szélvihar, Kortárs, 1958. augusztus, 304.

³⁹ Mesterházi Lajos (1916–79) a pesti egyetemen végzett középiskolai tanárként, az Eötvös Kollégium tagja volt, Párizsban is tanult, majd banktisztviselő lett. 1945-ben lépett be az MKP-be, dolgozott az MTI-nél, a Rádióban, a Művelt Népnel és az ÉS-nél, majd a Budapest folyóiratnál. ÚMÉL, IV. 678.

Magyar Néphadsereg Színházában. A színmű hét fiatalember és egy nő sorsán keresztül mutatja be Magyarország 16 évnyi történetét 1941 és 1957 között. A központi szereplő Mónika, a férfiak pedig különböző társadalmi típusokat testesítenek meg a zsidó művésztől a hithű kommunista káderig. Mónika kezdetben kiábrándult és csalódott, de az emlékei és a két vázlatosan jellemzett pozitív hős, László és a Sándor bizonyítja be neki, hogy lehet még 1957-ben Budapesten értelmes és értékes életet élni. Ahogy az ellenforradalmárok által meggyilkolt László mondja: „*Segítsen megteremteni azt a világot, amelyről józan ésszel és romlatlan szívvel ősidők óta annyi ember álmodott. Látja, nem könnyű és nem nyílegyenes az útja. Botlunk rajta, néha el is esünk. De hinni kell benne. Mert aki csak dolgozik, az elfárad belé a végén halálosan. De akinek hite van, az a kommunista jövőt építi.*”⁴⁰ Az egyik alapos recenzió szokatlanul keményvonalas és szigorú ideológiai szempontokat kért számon a szerzőn. „*A felszabadulás utáni évek lendületét igen, de eredményeit nem ábrázolja, s ez annál nagyobb hiba, mert az 1956. évi ellenforradalom egyik legnagyobb hazugságának cáfolatával adós marad.*”⁴¹ Más elemző is dicsérte a hagyományos idősíkok felbontását, vagyis a jelen és a múlt folyamatos keverését, de ez kevésnek tűnt a teljes elfogadáshoz. „*Formabontással, időfeloldással segíteni lehet a modern drámai kibontakozást, de a cselekmény sodrát a drámai összeütközésben, drámai feszültséget csak kimunkált jellemek, típusok adhatnak.*”⁴² A formai újítás tehát nem nyerte el a konzervatív ízlésű szakmai közvélemény tetszését, mert még mindig az eszmei mondanivalót tartották elsődlegesnek, amit a jellemek hordozhattak.

A negyedik dráma kapcsán Mesterházi Lajosnak betelt a pohár, és Darvas József⁴³ *Kormos ég* című munkájáról írt kritikákat olvasva inkább az ítések ellen indított támadást a kispolgári ízlés vádját megpendítve ellenük. „*Hogyan várjon irányítást közönségünk és művészetünk olyan kritikáitól, amely fanyalgós, szürke, kidekázott, emócióatlan, amely olyan mértékben impotens érzelmileg, hogy még örülni sem tud.*”⁴⁴ A mű egyébként egy vívódó író, Joó Sándor októberi hányattatásait idézi fel, aki a körülmények áldozatának lesz, mert teljesen passzívan szemléli az egyre erőszakosabbá váló eseményeket, felesége hűtlenségét, fia forradalmárrá válását, munkatársai oportunizmusát. Itt is nagy jelentő-

⁴⁰ Mesterházi Lajos: Pesti emberek, in: Mai magyar drámák, 257.

⁴¹ Lenkei Lajos: Pesti emberek, ÉS, 1958. október 31. 11.

⁴² K. Nagy Magda: A Pesti emberek néhány problémájáról, Kortárs, 1958. december, 947.

⁴³ Darvas József (1912–73) a tanítóképző elvégzése után Pesten alkalmi munkákból élt, és bekapcsolódott a kommunista és a népi mozgalomba is miközben írogatni kezdett. 1945 után a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetőjeként aktívan politizált, többször volt miniszter, 1951–53 között az Írószövetség elnöke is. 1957–59 között a Hunnia Filmstúdiónál dolgozott, és szerkesztette a Kortársat is. Később a Hazafias Népfront egyik vezetője és az Elnöki Tanács tagja lett. ÜMIL, 1. 401.

⁴⁴ Mesterházi Lajos: A Kormos ég és a kritika, ÉS, 1959. április 24. 11.

sége lesz az apa-fiú ellentétnek, hiszen szemünk láttára hullik darabokra az elismert író magánélete és közéleté. „*Szegény vak világtalan... eltévedt... Segítse nek nek... De hol tévedt el?... Hol az a sarok, ahol rosszfélé fordult?*”⁴⁵ – marcangolja magát a főhős hanyatlása mélypontján. A darabot 1959. március 29-én mutatták be a Nemzeti Színházban, és egyik kritikusa – mintha csak megfontolta volna Mesterházi felháborodott szavait – nagyon korrekt módon minősítette Várkonyi Zoltán rendező és a színészek munkáját. „*Minden gesztus, beállítás, hangulatfestés, a jellemábrázolást szolgálja, embereket mutat meg különböző helyzetekben, a lelkek háborgását rajzolja meg...*”⁴⁶ Darvasnak volt akkora tekintélye, hogy kollégája Bölöni György eléggé hosszú terjedelemben méltatta drámáját, de semmi újat nem tudott hozzátenni a hasonló témájú drámák elemzése során megszokott közhelyekhez, inkább azt a hatást próbálta megragadni, amit a darab kiválthatott a nézőkben. „*A színpadon Darvas elsőnek mond ki októbertől igazságokat, s nem az utolsó ítélet szigorával bánik el megtért hősei felett: megbocsát és kiengesztelődést hirdet. A dráma a kommunista eszme győzelme azzal is, hogy a megbocsátás diadala*”⁴⁷ – írta Kádár János feltétlen híve, aki helyeselte az ellenálló írókkal szembeni megtorlásokat is.

Tanulságos olvasni, hogy a bírálatok is milyen ellentmondások voltak, mert miközben az idézett művek tartalmával, céltudatosságával a kritikusok is egyetértettek, többé-kevésbé megfogalmazták kisebb-nagyobb formai kifogásaikat. Ebben a kérdésben talán az igazíthat el bennünket, ha röviden áttekintjük, hogy kik írták ezeket a recenziókat. A bírálók között voltak gyakorló írók – pl. Gáll István, Héra Zoltán, Bogáti Péter, Fülöp János –, akik magasabbra tették a mércét, voltak szigorú irodalomtörténészek – pl. Kispéter András, Imre Katalin, K. Nagy Magda –, akik kívülállóként mondtak ítéletet, voltak színházi szakemberek – pl. Székely György, Demeter Imre, Telegdi Polgár István –, akik talán a dramaturgiára fordítottak nagyobb figyelmet, de köztük volt az a Komlós János író és humorista, aki egykor ÁVH-nál szolgált és Lenkei Lajos író, aki pedig 1956 után a budapesti pártbizottság agitációs és propagandaosztályán dolgozott. A művek bírálói szabadabban megfogalmazhatták estleges kifogásaikat és rosszszalló véleményüket is a művészi eszközökkel kapcsolatban, de a tartalomhoz tilos volt hozzányúlni, a párt érdeke és a közönség érdeklődése pedig nem tette lehetővé, hogy ezek a propagandisztikus alkotások megbukjanak. Az, hogy megjelenhettek ezekről némiképp elmarasztaló megjegyzések is, nemcsak az 1957–1959 közötti irodalompolitika ideiglenes jellegét bizonyították, hanem azt is, hogy esetleg tudatosan teret enged ezeknek a hatalom a szabadabb irodalomkritika látszatát keltve.

⁴⁵ Darvas József: Kormos ég, in: Mai magyar drámák, 164.

⁴⁶ Demeter Imre: A Kormos ég előadásáról, Kortárs, 1959. július, 144.

⁴⁷ Bölöni György: Darvas József: Kormos ég, Kortárs, 1959. június, 961.

A bemutatott művek eszmetörténeti elemzésének tapasztalatait összegezve azt kell előre bocsátanunk, hogy amint a politikai életben is visszanyúlt a Kádár-kormány a megtorlás érdekében a sztálinista módszerekhez és néhány évre restaurálta a kemény diktatúrát a bukott rendszer erőszakszervezetének felhasználásával, ugyanúgy az irodalmi életben is nagyon erősen érezhetők még a régi sematizmus nyomai, mert ezzel az elavult módszerrel lehetett a leghatásosabban bemutatnia a közelmúlt eseményeit. A sematizmus mutatkozik meg a témaválasztásban, pl. a falu régi urai vissza akarják szerezni hatalmukat, földjüket, vagy a művek szerkezetében – ez alól legfeljebb a Pesti emberek kivétel –, de a leginkább érezhető ez az erőszakos utánzás a hősök kiválasztásában és jellemzésében. Mindegyik műben szerepelnek hithű kommunisták, revizionisták, (lehetőleg értelmiségiek), esetleg „baloldali elhajlók”, bár velük a párthoz hasonlóan elnézőbbek, megértőbbek a szerzők, de sosem maradhatnak ki a gonosz horthysták, akik katonatisztek, csendőrök, jegyzők, szolgabírók, földbirtokosok vagy más kizsákmányolók lehetnek. Külön csoportot alkotnak ezekben a művekben a nyugati ügynökök, akik lehetnek magyar származásúak is, de mindenképpen imperialista érdekeket szolgálnak, valamint a magyar fiatalok, akik megtévesztettnek, zavarodottnak, becsapottnak tűnnek, és esetleg ez okozza tragédiájukat. A politikai propaganda jelenik meg a nacionalizmus és a szovjetellenesség, sőt az antiszemitizmus bemutatásában. A konfliktust az fokozza, hogy a magánéleti és közéleti problémák tragikusan összegabalyodnak, és a megoldás sokszor felemás lesz: a főhős bűnt követ el, ezért megbűnhődik, majd belátja, hogy rossz oldalra állt, és vissza kell térnie a helyes útra. Az irodalmi ellenforradalom tehát elvégezte feladatát: a párt érdekeinek megfelelően dezavualta a forradalmat, sárba tiporta minden eszményét, és hosszú évtizedekre meghatározta a róla kialakított mesterséges képet. Végül a művek értékeléséhez érdemes segítségül hívni Urbán Ernőt, aki – tudatosan vállalva társadalomformáló hivatását – egyik interjújában kifejtette, hogy szolgálatnak tekintette az írást, de jobban jellemezte egy másik gondolata: „*Aki a forró ércet próbálja formába önteni, annak a selejt vagy az összeégés kockázatát is vállalnia kell.*”⁴⁸

---

⁴⁸ A magyar irodalom története 1945–1975, III/2. 860.